

НАТАЛІЯ ГОРОДЕЦЬКА

nataly.hor@i.ua
кандидат психологічних наук, доцент
Львівський національний аграрний університет
вул. Володимира Великого, 1, м.Дубляни Львівська область

НАТАЛІЯ ГАВРИШКІВ

hnat26@i.ua
старший викладач
Львівський національний аграрний університет
вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни Львівська область

МАРІЯ КАМІНСЬКА

mar_kam@ukr.net
старший викладач
Львівський національний аграрний університет
вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни Львівська область

НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ПЕДАГОГАМИ ПЕРЕШКОД ДО ВПРОВАДЖЕННЯ НОВАЦІЙ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Викладено результати досліджень механізмів подолання бар'єрів у педагогів, які виникають в процесі інноваційної діяльності під час навчання іноземних мов. Описано різні підходи до формування та розвитку особистості педагога в умовах модернізації вищої школи, спрямовані на формування стратегій вирішення новаційних професійних завдань та одночасно забезпечення вміння узагальнювати власний досвід, визначати послідовність дій щодо змін власної особистості, тобто розвитку особистісної бар'єростійкості. Доведено, що готовність педагога до новацій можна сформулювати завдяки рефлексивно-інноваційного практикуму. Значну увагу в дослідженні приділено вивченню загальних закономірностей розвитку професійних суперечностей, які виникають у напружених станах, що можуть, як позитивно, так і негативно впливати на ефективність діяльності. Розкрито основні положення рефлексивно-інноваційного практикуму, який дає змогу створити передумови для культивування механізмів самооблізації, спрямованих на переосмислення та зміну відношення педагога до новаційної діяльності. Відзначено, що реалізація зазначеного практикуму спрямована на вирішення наступних завдань: набуття бар'єростійкої поведінки педагога; забезпечення конструктивного діалогу, а не протистояння; пристосування педагога до швидкозмінних умов; розвиток переконливої неагресивної позиції. Встановлено, що подолання інноваційних бар'єрів у повсякденній педагогічній практиці, як і в тривалій навчально-виховній діяльності можлива лише за однієї визначальної умови: переходу на суб'єкт-суб'єктну матрицю міжособистісних взаємовідносин.

Ключові слова: інновації, педагогічна діяльність, психологічні бар'єри, рефлексивно-інноваційний практикум.

НАТАЛЬЯ ГОРОДЕЦКАЯ

кандидат психологических наук, доцент
Львовский национальный аграрный университет
ул. Владимира Великого, 1, г. Дубляны Львовская область

НАТАЛЬЯ ГАВРИШКИВ

старший преподаватель кафедры
Львовский национальный аграрный университет
ул. Владимира Великого, 1, г. Дубляны Львовская область

старший преподаватель
Львовский национальный аграрный университет
ул. Владимира Великого, 1, г. Дубляны Львовская область

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПЕДАГОГАМИ ПРЕПЯТСТВИЙ К ВНЕДРЕНИЮ НОВАЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Представлены результаты исследования процессов нейтрализации барьеров к инновации у деятельности педагогов при изучении иностранных языков. Описаны различные подходы к формированию и развитию педагога в условиях модернизации производств высшей школы направленных на развитие стратегии решения новационных профессиональных задач и одновременно обеспечения умение обобщать собственный опыт, определять последовательность действий по изменению собственной личности, что и есть развитием личностной барьеростойкости. Доказано, что готовность личности педагога к новациям можно сформировать благодаря рефлексивно-инновационному практикуму. Важное внимание в исследовании уделено изучению общих закономерностей развития профессиональных противоречий, которые возникают в напряженных состояниях, в свою очередь могут как положительно, так и отрицательно влиять на эффективность деятельности. Раскрыты основные пункты рефлексивно-инновационного практикума, который дает возможность создать предпосылки для культивации механизмов самомобилизации, направленных на переосмысление и изменение отношения педагога к новационной деятельности. Отмечено, что реализация указанного выше практикума направлена на решение следующих задач: формирование барьеростойкого поведения педагога; обеспечение конструктивного диалога, а не противостояния; приспособление педагога к условиям, которые молниеносно меняются; развитие убедительной неагрессивной позиции. Установлено, что преодоление инновационных барьеров в повседневной педагогической практике как и в длительной учебно-воспитательной деятельности возможно только при одном определяющем условии: перехода на иную систему ценностей, субъект-субъектной матрицы межличностных взаимоотношений.

Ключевые слова: инновации, педагогическая деятельность, психологические барьеры, рефлексивно-инновационный практикум.

NATALIA HORODETSKA

PhD (Candidate) in Psychological Sciences, Associate Professor
Lviv National Agrarian University
Volodymyra Velykoho str., 1, Dubliany, Lviv Region

NATALIA HAVRYSHKIV

Senior teacher
Lviv National Agrarian University
Volodymyra Velykoho str. 1, Dublyany, Lviv Region

MARIA KAMINSKA

Senior teacher
Lviv National Agrarian University
Volodymyra Velykoho str. 1, Dublyany, Lviv Region

WAYS OF TEACHERS' OVERCOMING BARRIERS TO INNOVATIONS IMPLEMENTATION IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGES TEACHING

The article deals with the questions dedicated to neutralization of teachers' barriers which appear during the innovation activity. Different approaches connected with the formation and development of the teacher's personality in the context of the modernization in higher school have been described in this paper too. These approaches are also connected with the formation of a strategy for the solution of innovative professional tasks and at the same time they provide the ability to generalize their own experience as well as determine the sequence of actions to change their own personality and it means the development of teachers' barrier resistance. The purpose of the article is to describe the possible directions of ability development by foreign language teachers to confront the difficulties that arise in their activities during the period of implementation of

innovations. This paper proposes a new approach to solving the problems concerning teachers' overcoming barriers while using the reflexive and innovative practice. It has been suggested, that the readiness of the teacher to innovations can be formed with the aid of the reflexive and innovative practice. Important attention in the investigation was paid to the study of common development factors of professional contradictions that appear in the severe outness, which in their turn can both positively and negatively affect the efficiency of the teacher's activity. One of prevailing characteristics of a teacher and, at the same time, his success as a highly qualified specialist lies in his wish for the innovative activity and plays an important role in practical work. Another key characteristic and one possible solution of investigated problem is to create circumstances under which the teacher will be physiologically ready for the innovation activity. It was noted in the paper that such readiness shows the teacher's awareness of effective means and methods for achieving pedagogical tasks, tendency to reflection and creativity. The implementation of the above-mentioned reflexive and innovative practical work is aimed at the solution of the following tasks: formation of teacher's barrier resistant behavior; ensuring of a constructive dialogue, not confrontation; adaptation of the teacher to conditions which change very quickly; development of a convincing non-aggressive position. We suppose that overcoming innovative barriers in everyday pedagogical practice as well as in long-term educational activities is possible only with one defining condition: switch to a different value system, subject-subject matrix of interpersonal relationships.

Keywords: *innovations, pedagogical activity, psychological barriers, reflexive and innovative practical work.*

Різномісна методологічна і фахова підготовка сучасного педагога як вирішальної постаті, що забезпечує прогрес особистісного розвитку, мала би зазнавати суттєвих модернізаційних змін з метою якісного та кількісного впровадження нових форм і методів роботи.

Педагогічні нововведення під час вивчення іноземних мов характеризуються різноманітним ціннісним діапазоном, серед якого наявні такі параметри: невизначеність, складність, динаміка, детермінованість тощо. Відповідно до цього інноваційні педагогічні бар'єри розглядають як прості чи складні, статичні або такі, що змінюються, тобто характеризуються певними змістово-семантичними подібностями і розбіжностями. У ситуації взаємодії «педагог – студент» виникає дуже багато ускладнюючих деталей, які перешкоджають повноцінному спілкуванню і на міжособистісному рівні, і в навчально-виховному процесі.

Щодо процесу інновацій вивчення іноземних мов, то він характеризується внутрішньою логікою і спрямованістю, розвитком від ідеї новації до її змістовного планування, розроблення, апробації та використання на практиці у групах студентів, характерною логікою взаємин між учасниками інноваційного процесу. Процес новацій має певну стійкість завдяки як наявним механізмам самовідтворення, так і потребам і вимогам сучасного навчального середовища. Різні складові новацій, схеми їх поєднання у навчальному процесі зумовлюють їх розмаїття, самотній вигляд і структуру кожної новації та наповнення особливим аксіологічним змістом.

Процеси, що відбуваються під час новацій вивчення іноземних мов відображають внутрішню, предметну закономірність і сутність їх взаємодій з навчальним середовищем. Відповідно новація характеризується взаємними зв'язками між параметрами, які оцінюють її вплив на середовище й обернений вплив останнього на показники новації. Отже, новацію можна вважати системою, що має внутрішні закономірності (навчальний інноваційний процес), логічний розвиток, тривалість взаємозв'язків з навчальним середовищем (життєвий цикл проекту).

Дослідження проблем ставлення особистості до новацій стосуються інноваційних процесів, як здатності до різних модернізацій в невеликому просторово-часовому середовищі і виокремлених сферах діяльності. В межах цієї проблеми розглядають соціально-психологічні чинники, що впливають на результативність новації [7, с. 4].

В наукових працях [1, с. 5; 7, с. 7] розглядається існування бар'єрів, які проявляються в процесі інновацій, та нехтування ролі суб'єкта під час аналізу явищ інноватики (здібностей, особистісних характеристик, рефлексій). Це є свідченням того, що сфера буття нововведень не обмежується тільки соціально-економічними складовими, оскільки вони органічно характерні для структур різного ступеня складності і формату, наприклад, педагогічних систем. Тому дослідження нововведень у навчальному процесі, зокрема іноземних мов, потребує врахування структурно-функціональної специфіки суб'єкта, психологічних особливостей його діяльності.

Аналіз саморозвивальних систем фахових знань і здібностей показав, що серед найбільш ефективних є інтенсивно-інноваційні методи рефлексивно-гуманістичної педагогіки (С. Д. Максименко, А. В. Фурман, М. І. Поташник, С. Н. Маслов) [2, с. 77]. В сучасній

психолого-педагогічній літературі описані різні підходи до формування та розвитку особистості педагога в умовах модернізації вищої школи, які спрямовані на формування стратегій вирішення новаційних професійних задач та одночасно забезпечення вміння узагальнювати власний досвід, визначати послідовність дій щодо змін власної особистості. Дещо обмежено узагальнені схеми, напрями, методи подолання викладачами психологічних перешкод до запровадження новацій, зокрема під час навчання іноземних мов.

Серед ціннісних здобутків такого розвитку є прикладний доказ шансу культивування стабільних бар'єростійких зразків поведінки [3, с. 201], що включає в себе, стандарти, норми, зумовлені зразки та цінності на основі наслідування, а також практичні докази можливості формування стійких способів поведінки, пов'язаних з подоланням бар'єрів у професійній діяльності педагога.

Метою статті є окреслення та формування можливих напрямів розвитку у викладачів іноземних мов здатності до протистояння труднощам, які виникають в їх діяльності у періоди впровадження новацій.

Однією з вагомих ознак сучасного викладача іноземної мови, умов успішності його як фахівця є розвиток власних бажань до інноваційної діяльності, яка виникає і часто є невід'ємною складовою педагогічної практики. Готовність викладача до педагогічних інновацій навчання студентів – це особливі особистісні стани, що формують мотиваційно-ціннісне ставлення до удосконалення професійної діяльності, визначають потребу щодо ширшої обізнаності з ефективними засобами, методами і схемами вирішення актуальних педагогічних завдань, розвитку рефлексії і творчості. Бажання провадити інноваційну діяльність, тобто використовувати новітні методи навчання іноземних мов, є необхідною умовою ефективною діяльності педагога, його розвитку, повнішого розкриття творчого потенціалу. Успіх інноваційної педагогічної діяльності залежить від розуміння викладачем актуальності урізноманітнення теоретичних схем і елементів викладання, практичного значення розмаїтих модернізацій.

Аналізуючи стани готовності викладача до інноваційної педагогічної діяльності навчання іноземних мов, можна за аналогією [5, с. 93] умовно виокремити такі основні складові елементи: пізнавальний, творчий, рефлексивний та морального та матеріального задоволення, які взаємно пов'язані між собою. Пошук, ознайомлення, відбір і підбір, освоєння, адаптація до фахових особливостей, застосування визначених педагогічних інновацій, аналіз отриманих результатів від власного індивідуального стилю роботи можуть сприяти формуванню у викладачів нових бар'єростійких зразків поведінки, пов'язаних з готовністю особистості педагога до запровадження інноваційних освітніх технологій.

Одним з пропонованих методів формування готовності особистості педагога до новацій є рефлексивно-інноваційний практикум [4, с. 90–91]. Він дає змогу розширювати креативні можливості викладача, його здатність до нововведень під час навчання іноземних мов, специфічні вміння творчо ставитися до своєї праці, до студентів, що сприятиме вирішенню розмаїтих професійних проблем.

Визначальна гуманістична домінанта практикуму-тренінгу з іноземних мов полягає в гарантуванні повноти та цілісності розкриття здібностей, забезпеченні позитивних проявів різноманітності внутрішнього і зовнішнього життя учасника практикуму. Метою рефлексивно-інноваційного практикуму є сприяння вирішення наступних завдань: розвиток здатності формування бар'єростійкої поведінки; забезпечення позитивного практичного діалогу; пристосування викладача до швидкозмінних умов; розвиток переконливої конструктивної позиції [6, с. 511]. Використання основних функціональних блоків зазначеного практикуму дає змогу створювати передумови для розвитку внутрішніх механізмів, які спрямовані на цілісне переосмисленням власне напруженої чи нестандартної ситуації, що створює особистісні бар'єри між закономірністю та умовною неможливістю досягти успіху, формування схем самоорганізації, котрі показують як переосмислювати і змінювати власне ставлення до вдосконалення навчання іноземної мови.

Після тренінгу поведінка викладача іноземної мови характеризується наступними ознаками бар'єростійкості: а) проявами станів готовності до діяльності в складних і непередбачуваних ситуаціях за умов неналежної інформованості про розвиток подій; б) набутими навичками переконливої більш спокійної поведінки; в) змінами в співвідношеннях

ймовірної та актуальної рефлексії; г) застосуванням більш ефективних схем подолання психологічних бар'єрів, про що свідчать моделі поведінки; д) використанням у професійній діяльності більше інновацій.

Нами проведено опитування викладачів кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету та його п'яти структурних підрозділів – коледжів. Результати опрацювання анкет показують, що викладачі з високим первинним рівнем тривожних станів здебільшого досягають нового стійкого ступеня готовності до невдач, а також більш спокійними в умовах змін; з пересічним рівнем тривожності – у переважній більшості випадків демонструють незначну динаміку змін і готовність до невдач, діяльності в ситуаціях невизначеності, більшої гнучкості моделей поведінки, що проявляється у більш спокійній поведінці.

Щодо викладачів з низьким рівнем напружених психічних станів, то тут можна сказати, що вони удосконалюють свої стійкі поведінкові стани і переходять на новий ступінь рефлексії, використовуючи продуктивніші шляхи подолання психологічних бар'єрів під час новацій при навчанні студентів іноземних мов, що проявляється у стійкій потребі до запровадження інновацій.

Вагомим є також пошук продуктивних способів вирішення викладачем критичних ситуацій. Розуміння закономірностей розвитку професійних суперечностей, які виникають в особливих напружених станах під час викладання іноземної мови, дає змогу розширити простір самореалізації, створюючи можливості для подальшого розвитку. Переживання внутрішньо особистісних протиріч (переживання за вимову, розуміння викладача студентом і навпаки, підсвідомий дискомфорт і тривожність) дає поштовх педагогу до пошуку нових можливостей самореалізації, усвідомлення якостей власної особистості, діяльності, спілкування, розвивання яких сприятиме подоланню психологічних бар'єрів.

Часто психічні стани викладачів і студентів пов'язані між собою і взаємозумовлюють один одного: стани педагога впливають на стани тих, кого він навчає, і навпаки. Результативність взаємодії педагогів зі студентами має вираження не тільки в успішності засвоєння іноземної мови, а й тими психічними станами, що проявляються під час виконання конкретних завдань з іноземної мови.

Основними психологічними умовами розвитку бар'єростійкої поведінки викладачів іноземних мов можна вважати такі: оволодіння психотехнікою особистої саморегуляції, здатністю формулювати мету своєї діяльності, знаходити ефективні шляхи для її досягнення; усвідомлення та переживання самого себе в критичній ситуації; аналіз ситуації, зіставлення її з своїми цілями; вибір конкретного шляху вирішення критичної ситуації; послаблення критичного змісту ситуації; якісне зростання і власний розвиток; набуття навичок трансформації ситуації від деструктивної до позитивної, тобто ініціації особистісного зростання; набуття певних психологічних ознак бар'єростійкості з конкретними мотивами та вмінням протистояти емоційно-негативним складовим критичної ситуації, визначення її шкідливого впливу; перегляд критичної ситуації з метою встановлення певних позитивних елементів у педагогічній діяльності; набуття позитивної самооцінки і переконаності в подоланні бар'єрів; вміння формувати і розвивати позитивні думки про себе, про ймовірні резерви професійного зростання, навіювати собі думки про успішну реалізацію себе в викладацькій професії, підвищувати значущості самоповаги і гідності; шукати інші прийнятні шляхи для подолання напруженої ситуації чи визначення найкращої стратегії її подолання; ефективно подолання проблемної ситуації, що часто потребує пошуків нових способів дій, але дає позитивні емоційні реакції, що супроводжується появою почуття задоволеності, збереженням психічного здоров'я.

Таким чином, викладене можна узагальнити у формі наступних рекомендацій.

Вибір схем, методів і механізмів подолання психологічних труднощів у педагогічній діяльності повинен бути особистісно спрямованим. Форми вибраних стратегій зумовлюються конструктивністю або не конструктивністю роботи і поведінки. Критеріями змістовності стратегії є ступінь усвідомленості критичності ситуації, застосування процесів довільної саморегуляції діяльності і поведінки в кризових умовах, механізмів розвитку професійної самоактуалізації особистості. Психологічна стійкість особистості педагога – це інтегральна ознака, що об'єднує особливості всіх стратегій подолання психологічних перешкод у його фаховій діяльності.

Стійкість до впливу перешкод визначається побудовою взаємозалежностей між елементами системи викладання іноземної мови, однак стійкість окремих частин не є неодмінною умовою стійкості загалом. Основними принципами психологічної стійкості у зазначеній педагогічній діяльності особистості можна вважати індивідуальну стійкість свідомості особистості, яка позначатиметься в резистентності психіки і пов'язана з її стабільністю та мінливістю. Та динамічні процеси, які є невіддільною рисою стійкості лежать в основі окремих проявів: стресостійкості, емоційної стійкості, стійкості мотиваційної сфери саморегуляції психічних процесів та ін.

Психологічний захист як стратегія подолання бар'єрів має загалом неусвідомлюваний характер і проявляється як реакція на труднощі педагога у впровадженні новацій у викладанні іноземної мови, що спонукають до почуття незадоволеності. Психологічний захист з'являється, якщо педагог не може належно оцінити критичні ситуації, які періодично виникають, і з'ясувати її причини.

Важливими захисними інструментами в професійній діяльності педагогів можна вважати: створення умов для зменшення або зняття емоційної напруги; набуття навичок формування механізму перебудови почуттів, поведінкових зразків, думок (інтелектуалізація, ідентифікація, раціоналізація, проєкція); перегляд чи зміни схем продуктивного вирішення критичних ситуацій (заперечення, придушення, витіснення, блокування тощо); заміна моментів, які спонукають до емоційних травм (пошук альтернативної діяльності, регресія).

В основі механізмів подолання психологічних бар'єрів повинні бути підготовлені моделі перетворення смислових структур особистості, її фахової самоактуалізації.

Психологічними механізмами переборювання бар'єрів професійної діяльності є бажання до переосмислення своїх дій, нейтралізація особистого опору стереотипам, відмова від звичних способів поведінки, демонстрація нових зразків діяльності, як і альтернативних різновидів поведінки, формування нових зразків діяльності та їх комбінацій в особистісній та організаційній структурі. Плідне виконання професійної діяльності пов'язане з конструктивними способами нейтралізації психологічних бар'єрів, що допомагає пошуку нових, нестереотипних рішень і переходу на інноваційний, творчий рівень реалізації цієї діяльності.

Використання охарактеризованих напрямів і пошук нових методів формування стратегій і схем подолання інноваційних бар'єрів у педагогічній діяльності під час навчання іноземних мов сприятиме підвищенню якості, призведе до гуманізації та гармонізації навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко Ю. О. Психологічний аналіз інноваційного потенціалу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю. О. Власенко. – Одеса, 2003. – 19 с.
2. Городецька Н. Аксиологічні аспекти подолання інноваційних бар'єрів у педагогічній діяльності / Н. Городецька // Молодь і ринок. – 2007. – № 8 (31). – С. 76–79.
3. Городецька Н. Психологічні особливості інноваційної діяльності педагога / Н. Городецька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2007. – № 8. – С. 199–202.
4. Городецька Н. Г. Рефлексивно-інноваційний практикум корекції бар'єрів педагогічної діяльності / Н. Городецька // Вісник Харківського національного університету ім. М. Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2008. – № 1 (24). – С. 17–24.
5. Городецька Н. Г. Психологічні особливості подолання інноваційних бар'єрів у педагогічній діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н. Г. Городецька. – К., 2008. – 21 с.
6. Городецька Н. Методико-психологічні засоби удосконалення навчання іноземних мов / Н. Городецька, І. Городецький // Вісник Львівського національного аграрного університету: Агроінженерні дослідження. – 2011. – № 15. – С. 510–515.
7. Карпенко В. В. Психологическое изучение влияния ситуационных нововведений на процесс решения педагогической задачи: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. В. Карпенко. – К., 1991. – 14 с.

REFERENCES

1. Vlasenko Yu.O. Psykhologichnyy analiz innovatsiynoho potentsialu osobystosti: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. [Psychological analysis of the innovative potential of the individual]. Odesa. 2003. 19 p.

2. Horodetska N.H. Aksiologichni aspekty podolannya innovatsiynykh baryeriv u pedahohichniy diyalnosti [Axiological overcoming aspects of innovative barriers in pedagogical activity]. *Molod i rynok*. 2007, Vol. 8 (31), pp.76–79.
3. Horodetska N.H. Psykholohichni osoblyvosti innovatsiynoyi diyalnosti pedahoha [Psychological peculiarities of the teacher's innovative activity]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*. Seriya: Pedahohika. 2007, Vol. 8, pp.199–202.
4. Horodetska N.H. Refleksyvno-innovatsiynnyu praktykum korektsiyi baryeriv pedahohichnoyi diyalnosti [Reflexive and Innovative practicum on barriers correction in pedagogical activity]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina*: Seria: Psykholohiya. 2008, Vol. 793(39), pp. 90–95.
5. Horodetska N.H. Psykholohichni osoblyvosti podolannya innovatsiynykh baryeriv u pedahohichniy diyalnosti: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. [Psychological peculiarities of overcoming of innovative barriers in pedagogical activity] Kyiv, 2009, 21 p.
6. Horodetska N. Horodetskyi I. Metodyko-psykholohichni zasoby udoskonalennya navchannya inozemnykh mov [Methodological and psychological improving mechanisms of foreign language teaching process]. *Visnyk Lvivskoho NAU: Ahroinzhenerni doslidzhennya*. 2011, Vol. 15, pp. 510–515.
7. Karpenko V. Psykholohycheskoe yzuchenye vlyunyaya situatsionnykh novovvedenyy na protsess reshenyya pedahohycheskoy zadachy: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. [Psychological study of the influence of situational innovations on the process of pedagogical problem solving]. Kyiv, 1991. 14 p.

Стаття надійшла в редакцію 07.02.2018 р.